בראשית ג

א. אין פסוק ויכל אלקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה גו' [1], זאגט רש"י [2] אויף „ויכל אלקים ביום השביעי" [3]: „ר' שמעון אומר, בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוטיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה". און דערנאך איז רש"י מוסיף „ונראה כאילו כלה כו'", כדלקמן ס"ב.

1) פרשתנו ב, ב.
2) מב"ר פ"י, ט.
3) בש"ח כאן (וראה גם ראי"ם כאן ד"ה דבר אחר בסופו) „דק"ל דויכל אלקים ביום השביעי משמע שעדיין עשה מלאכה ביום השביעי . . ואח"כ כתיב וישבות ביום השביעי משמע שלא הי' עושה בו מלאכה כלל". אבל
א) לפי"ז הו"ל לרש"י להעתיק (לפני פירושו) גם את התיבות „וישבות ביום השביעי" או עכ"פ לרמזם ב„וגו'".
ב) „וישבות ביום השביעי" הי' אפשר לפרש שהוא בשעות אלו שלאחרי „ויכל".
ג) אפילו באם יש הכרח שפירוש „וישבות ביום השביעי" הוא בכל יום השביעי — בכדי לתרץ הסתירה שבכתוב מ„ויכל גו' ביום השביעי" ל„וישבות ביום השביעי" הי' מספיק שיכתוב „נכנס בו כו' ונראה כאלו כו'", ולא לכתוב „בו"ד כו' והקב"ה שיודע עתיו ורגעיו" (שהוא טעם על זה שלא הפסיק מלאכתו לפני יום השביעי).
ולכן צ"ל, שהקושיות שרש"י בא לתרצן הן בהתיבות „ויכל אלקים ביום השביעי" (שמעתיק לפני פירושו): 1) זהו בסתירה למש"כ ב' פסוקים לפנ"ז ד„כ' אשר עשה" — גמר מעשה בראשית — הי' ביום הששי. 2) בפסוק לפניו כבר נאמר ויכולו השמים גו' — ומאי קמ"ל כאן. 3) ב„ויכולו גו'" — לא נאמר ע"י מי (כי מובן הוא) ולמה כאן מוסיף „אלקים"? וכ"ז מתורץ ע"י שר"ש אומר כו' — שכתוב זה מפרט אופן גמר מע"ב — כדלקמן בפנים.

דאַרף מען פאַרשטיין:

א) דערפון וואָס פריער זאָגט רש"י בפשיטות „ונכנס בו כו'" און ערשט דערנאָך „ונראה כאילו", אויך איז ער מסיים (ניט „נכנס", נאָר) „כלה" איז מוכח [4], אַז מיטן „נכנס בו כו'" מיינט ער צו זאָגן, אַז דער אויבערשטער איז אַריין אין דעם יום השביעי כחוט השערה — און ניט אַז נראה כאילו ווי ער איז אַריין אין שבת כחוט השערה [5], און (דאָס וואָס ער זאָגט „ויכל ביום השביעי" איז נאָר „נראה כאילו כלה", אָבער) פאַרענדיקט די

4) ואין לומר שמ"ש רש"י ונראה כאילו כו' לאחרי „נכנס בו כו'", הוא לפי שמכיון שכותב „ר"ש אומר", לכן מעתיק את לשונו של ר"ש מב"ר שם ואח"כ מפרשו שהכוונה ב„נכנס בו כו'" היא „נראה כאילו", כי
(א) דרכו של רש"י, גם כאשר כותב פירוש בשם אומרו — לדייק בתוכן אבל לא בלשון האומר. וכותב מלכתחילה לשון המתאים ע"פ דרך הפשט (ולא להעתיק לשון שאפשר לטעות בכוונתו ולפרשו אח"כ). ולהעיר אשר אפילו בנוגע לקראי דתנ"ך נוהג כן*. (ב) תוכן פי' ר"ש בב"ר שם ב„נכנס בו כחוט השערה" הוא (לא שנראה כאילו נכנס, כ"א) שנכנס בו אליבא דאמת (כדלקמן הערה 27), ולכן אין לומר שרש"י יכתוב בשם ר"ש שלא נכנס בו כחוט השערה ורק נראה כאילו נכנס.

5) ומ"ש אח"כ „ונראה כאילו כו'", ה' כוונה היא שע"י ש„נכנס בו כחוט השערה", „נראה כאילו כלה בו ביום" — במשך היום (אחר שנכנס כבר), כדלקמן ס"ב. וראה לקמן הערה 9.

*) ראה לקו"ש ח"ט ע' 5 הערה 25 — בשוה"ג; שם ע' 34 הערה 7.

מלאכה האָט ער אין דעם לעצטן „כחוט השערה" פון יום השני.

איז תמוה: הקב"ה „יודע עתיו ורגיעיו" איז דאָך בלויז אַ הסברה פאַרוואָס ער דאַרף ניט פאַרענדיקן זיין מלאכה פאַר שבת (און ניט ווי אַ בשר־ודם, וואָס היות ווי „אינו יודע עתיו ורגיעיו", דאַרף ער מוסיף זיין מחול על הקודש); דאָס איז דאָך אַבער קיין הסברה ניט אויף דעם וואָס „נכנס בו"?

ב) צוליב וואָס ברענגט רש"י אַז דעם פירוש האָט געזאָגט ר"ש?

ג) צוליב וואָס ברענגט רש"י אויך „עתיו"? נאָכמער:

ד) דער חילוק צווישן „עת" מיט „רגע" איז, אַז „רגע" באַצייכנט אַן אָפּגעמאָסטענע (קליינע) כמות פון צייט, אַבער „עת" מיינט צייט — סתם. איז ניט מובן:

וואָס רש"י זאָגט אַז אַ בשר ודם „אינו יודע רגעיו" און הקב"ה „יודע רגעיו", איז פאַרשטאַנדיק — ווייל דאָס וואָס אַ מענטש דאַרף מוסיף זיין עטוואָס מחול על הקודש און דער אויבערשטער דאַרף ניט מוסיף זיין, איז עס דערפאַר וואָס אין אַ קליינע כמות פון זמן, קען אַ מענטש יע אַ טעות האָבן[6], אַבער הקב"ה ווייס געניו די רגע פון התחלת השבת;

אַבער דאָס וואָס רש"י זאָגט אַז אַ בו"ד „אינו יודע עתיו" — שטימט דאָך ניט לכאורה: וויבאַלד אַז „עת" באַצייכנט ניט קיין באַשטימטע כמות אין זמן, גייט דאָך אין דעם אַריין אויך אַ משך זמן ארוך (ובפרט אַז „רגעיו" — כולל אויך רגעים רבים — שטייט דאָ באַזונדער) — און דאָס ווייס דאָך אויך אַ מענטש. היינט פאַרוואָס זאָגט רש"י אַז בו"ד „אינו יודע עתיו"?

ה) די דוגמא פון „חוט השערה" פאַסט אויף אַ [גאָר קליינע] כמות אין מקום. בעת אַבער מען וויל באַצייכענען אַ [גאָר קליינע] כמות בזמן, איז מער פאַסיק צו זאָגן „הרף עין" (וכיו"ב). איז ניט פאַרשטאַנדיק: רש"י וויל דאָך לכאורה באַצייכענען די ווינציקייט פון דער צייט בשבת אין וועלכן דער אויבערשטער איז „נכנס", איז פאַרוואָס נוצט ער דעם לשון „כחוט השערה"?

ב. לאחרי ווי רש"י זאָגט „נכנס בו כחוט השערה", איז ער מוסיף נאָך אַן ענין — „ונראה כאילו כלה בו ביום". אַז דאָס וואָס עס שטייט „ויכל אלקים ביום השביעי" — אַז דער אויבערשטער האָט פאַרענדיקט די מלאכה אין (מיטן פון) זיבעטן טאָג, און ניט אין ערשטן „חוט השערה"

[ובדוגמת די מלאכות אין די ערשטע זעקס טעג, וואָס ער האָט זיי געטאָן במשך (כל ה') היום — ניט בלויז אין דער ערשטער רגע],

איז עס מצד דעם וואָס „נראה",

---

6) אבל ב„שעה", שהיא זמן ארוך (כשבא ביחד עם „רגע") — גם בו"ד אינו טועה („בין יממא לליליא" (ראה פסחים יב, א־ב) — שלכן אינו צריך להוסיף מחול על הקודש, רק זמן מועט). ועפ"ז מובן בפשטות, מה שרש"י משמיט „שעותיו". אבל להעיר שלפי גירסת רש"י בב"ר שם — גם לשון המדרש הוא (רק) „עתיו ורגיעיו".

7) ראה לדוגמא ברכות ב, סע"ב ושנ. רש"י בא יב, מא.

8) ראה ב"ר פי"ב, יד — ההייתה בריאה בלילה וכו'.

עס האָט אויסגעקוקט „כאילו כלה בו ביום", אינמיטן טאָג[9].

איז ניט פאַרשטאַנדיק:

א) דאָס וואָס רש"י לערנט „נכנס בו (כחוט השערה)"

— ניט ווי אַנדערע מפרשים וואָס לערנען אַז דער אויבערשטער האָט פאַרענדיקט זיין מלאכה אין דער סאָמע לעצטער רגע פון יום הששי, ובמילא קוקט אויס ווי ער וואָלט פאַרענדיקט ביום השביעי —

איז דאָך, ווייל דער פירוש הפשוט אין „ויכל אלקים ביום השביעי" איז, אַז דער „ויכל" איז געווען ביום ה־שביעי — ניט אַז ס'איז בלויז געווען „נראה" אַזוי.

איז שווער: ווי‌באַלד אַז פשוטו פון „ביום השביעי" מיינט אינמיטן זיבעטן טאָג, און מצד דעם ענין אין „ביום השביעי" מוז רש"י סיי ווי לערנען, אַז דער פירוש פון „ויכל אלקים ביום השביעי" איז (ניט אַז דער ויכל איז טאַקע געווען ביום השביעי אינמיטן טאָג, נאָר) בלויז וואָס נראה כאילו כלה בו ביום

— אויב אַזוי קען מען דאָך שוין זאָגן אַז (ניט נאָר דער „ביום" איז נאָר „נראה", נאָר אויך „ויכל" איז נאָר „נראה"; ד.ה. אַז) אויך אין אַנ־פאַנג פון יום השביעי האָט דער אוי־

9) ועפ"ז מובן בפשטות לשון רש"י „בו ביום", ולא „בו" (סתם) כמו שכותב לפנ"ז „נכנס בו".

גם מובן מה שבתחילה כותב „נכנס" ואח"כ „כלה בו ביום" — כי ב„נכנס כו'" הוא מתרץ את הקושיא שמצד הענין (מעשה בראשית — בשביעי, כנ"ל הערה 3), ולכן אין נוגע בזה העתקת לשון הכתוב; אבל ב„ונראה כו'" בא לתרץ לשון הכתוב „ויכל גו' ביום השביעי", ולכן כותב „כלה" — כלשון הכתוב ויכל גו'.

בערשטער קיין מלאכה ניט געטאָן, נאָר ער האָט פאַרענדיקט אין דעם לעצטן „חוט השערה" פאַר שבת. און דאָס וואָס עס שטייט „ויכל גו' ביום השביעי", איז עס ווייל אַזוי איז געווען „נראה". — וואָס איז רש"י מוכרח צו לערנען „נכנס בו כו'"?

ב) אַן ענין וואָס פאַסירט אין אַ געווייסן זמן, קען אויסקומען (ביי אַ בו"ד וואָס „אינו יודע עתיו ורגעיו") אַז ער האָט פאַסירט עטוואָס שפעטער. ווי איז אַבער שייך אַז דער „ויכל" וואָס איז געווען אין דעם ערשטן „כחוט השערה" פון דעם יום השביעי — זאָל אויסקומען אַז ער איז געווען (ניט אַ וויילע שפעטער נאָר) אינמיטן טאָג?

ג. דערנאָך זאָגט רש"י „דבר אחר", אַז ס'איז דאָ אַ צווייטער פירוש[10] אין „ויכל אלקים ביום השביעי": „מה הי' העולם חסר מנוחה, באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה".

דאָרף מען פאַרשטיין:

א) אין פסוק שטייט דאָך בלויז „ויכל", פאַרוואָס זאָגט רש"י „כלתה ונגמרה"?

ב) אויב „כלתה" דאָרף האָבן אַ פירוש („ונגמרה") — האָט רש"י גע־דאַרפט דאָס מפרש זיין גלייך באַם אָנהייב, באַם וואָרט „כלה".

ג) פאַרוואָס זאָגט רש"י „כלתה ונגמרה המלאכה" און ניט „כלתה ונגמרה מלאכתו" — כלשון הפסוק „ויכל גו' מלאכתו"?

10) גם מקור פירוש זה הוא מב"ר שם „מה הי' העולם חסר שבת". אלא שפירוש זה הוא גם לפי דרך הפשט, ולכן אין רש"י כותב „אמרו רבותינו" וכיו"ב. (ולהעיר מרש"י מגילה (ט, א), שכתב על פירוש זה שהוא „מדרש חכמים").

ד. איז דער ביאור בכל זה:

דער פסוק דערציילט אַז דער אויבערשטער האָט פאַרענדיקט זיין מלאכה „ביום השביעי" — וועלכע ביים תלמיד אַ שאלה: א) עס שטייט דאָך פריער: וירא אלקים את כל אשר עשה גו' ויהי גו' יום הששי — אַלץ האָט זיך אָפגעטאָן בששי[11] ב) עס שטייט דאָך שוין ויכולו השמים גו' איז וואָס מיינט דער „ויכל", ג) בא ויכולו שטייט סתם — דא איז ער מפרט „ויכל אלקים"?

און דאָס פאַרענטפערט רש"י מיטן פי' „בו"ד כו' נכנס בו כחוט השערה", אַז דער פאַרענדיקן (די מלאכה — פון פריער) מיט וועלכע דער אויבערשטער איז אַריין אין שבת (נכנס בו), איז געווען „כחוט השערה". און דערייבער איז: א) דער „ויכל גו' ביום השביעי" קיין סתירה ניט צו דעם וואָס עס שטייט (פריער) אַז ביום הששי איז שוין געווען „כל אשר עשה" — ווייל דער „ויכל גו' ביום השביעי", איז געווען בלויז „כחוט השערה". ב) ויכל גו' — איז מוסיף פרטים אין דער הודעה כללית: ויכולו גו'.

דערמיט איז אויך פאַרשטאַנדיק וואָס רש"י זאָגט דעם לשון „כחוט השערה" — הגם אַז אויף אַ (קליינע) מאָס אין זמן פאַסט מער דער לשון „כהרף עין" (כנ"ל סוס"א) — וויל מיט די ווערטער באַציכנט ער [ניט די צייט וואָס דער אויבערשטער איז „נכנס" אין דעם „יום השביעי", נאָר] דאָס וואָס ער האָט געטאָן, אַז דער טאָן איז געווען בלויז „כחוט השערה".

ס'איז נאָך אַבער ניט מובן: פאַר־וואָס ביי דעם „ויכל" איז דער פסוק מפרש „ויכל אלקים" (אַנדערש ווי בא „ויכולו" וואו עס שטייט ויכולו סתם) — איז די שאלה באַוואָרנט רש"י מיט „בו"ד כו'":

וויבאַלד אַז יום השביעי (שבת) איז אסור בעשיית מלאכה — איז דער־פאַר אַזא מציאות, פון פאַרענדיקן אַ מלאכה ביום השביעי, שייך נאָר ביי דעם אויבערשטן. וואָרום אַ בו"ד, היות אַז ער איז „אינו יודע עתיו ורגעיו", איז ניט בלויז וואָס בשבת גופא טאָר ער קיין מלאכה ניט טאָן, נאָר נאָך מער — ער דאַרף מוסיף זיין אויך מחול על הקדש:

משא"כ הקב"ה, וויבאַלד ער איז „יודע עתיו ורגעיו", איז ניט בלויז וואָס ער האָט ניט געדאַרפט אויפהערן טאָן מלאכה פאַר שבת, נאָר אויך אין דעם יום השביעי גופא האָט ער געקענט*[11] פאַרענדיקן (די מלאכה פון פריער) — וויל כנ"ל, איז דער פאַר־

---

11) הראב"ע (כאן ובפ' בא יב, טו) והרד"ק (כאן) מפרשים, שכילוי המעשה אינו מעשה. והכוונה ב„ויכל אלקים ביום השביעי" היא, שבכניסת יום השביעי כבר כלתה מלאכתו, וכמו „ביום הראשון תשביתו" (בא שם) שפירושו (להראב"ע והרד"ק): שביום הראשון יהי' כבר מושבת, ע"י שיבערוהו קודם יום ראשון.

אבל רש"י ס"ל שפירוש „ויכל" הוא מעשה הכילוי, ולכן הוצרך להפירושים שכתב. (וכן בנוגע ל„תשביתו" ס"ל לרש"י שפירושו הוא מעשה ההשבתה, שלכן הוצרך לפרש (בפ' בא שם) ש„ביום הראשון" הכוונה לערב יו"ט).

*11) וזהו הטעם להודעת הכתוב (באמרו „וירא גו' את כל אשר עשה גו' יום הששי, ויכולו השמים גו'") שביום השביעי נכנס בו רק כחוט השערה — כי

[נוסף לזה שי"ל, שכמו שמספר בכתוב בנוגע לכל יום, מה נברא ביום זה, כן

ענדיקן מיט וועלכן ער איז אַריין אין שבת (נכנס בו) געווען „כחוט השערה" — „כחוט השערה" איז ניט קיין מלאכה און מען מעג עס טאָן בשבת, כדלקמן.

ה. די דוגמא פון „כחוט השערה", גיט מען אויף אַ גאָר קליינע זאַך, וואָס זייענדיק פאַר זיך אַליין זעט זי זיך ניט אָן, זי ווערט אַ מציאות נר־אית דוקא דאָן ווען זי קומט צוזאַמען מיט נאָך זאַכן

— ובדוגמת ווי אין פשטות אַ „שערה" — אַן איין אינצעלנע האָר, אַז מחמת איר דינקייט איז כמעט ווי אוממעגליך מען זאָל איר קענען באַ־מערקן [12], און דוקא בעת עס זיינען פאַראַן אַ סך האָר צוזאַמען, ווי למשל אַ קאָפּ מיט האָר, דאָן זיינען זיי אַנ־זעענדיק און קענטיק.

און דאָס מיינט רש"י מיט „נכנס בו כחוט השערה", אַז אויסער דעם וואָס „ביום השביעי" האָט דער אויי־בערשטער ניט באַשאַפן קיין נייע זאַכן — ער האָט בלויז ויכל — פֿאַרענ־דיקט (די מלאכה פון יום הששי, וכלשון הכתוב „ויכל גו' מלאכתו אשר עשה")

איז נאָך מער, אַז אָט דער ויכל גופא איז געווען זייער קליין — בלויז „כחוט השערה", ד. ה. אַז ווען ניט די מלאכה פון יום הששי (פון וועלכער ער איז געווען דער „ויכל"), וואָלט ער זיך כלל ניט אָנגעזעזן — און אַזאַ טאָן איז מותר בשבת, וכדלקמן סעיף יב.

ו. ולהעיר: וויבאַלד אַז „מלאכתו אשר עשה" ביום הששי (וואָס איר „ויכל" איז געווען „ביום השביעי"), איז דאָס דער „ויעש אלקים את חית הארץ גו'" און „נעשה אדם" *[12] און דער „ויכל" פון דעם „נעשה אדם" — איז געווען עטלעכע שעה פאַר גמר יום הששי [13] — מוז מען זאָגן [14] אַז דער „ויכל" איז געווען אין עשיית חית הארץ גו' [15] — אין זייער „תקנם בצביונם בתיקונן ובקומתן" [16]. דער „תיקון" האָט זיך געצויגן ביז צום סוף פון יום הששי און אַרייַנגעצויגן זיך אויך אין אָנפאַנג פון יום השביעי.

ז. דאָ ווערט אַבער ביי דעם תלמיד אַ שאלה: וויבאַלד אַז די מלאכה וואָס

---

*12) פרשתנו א, כה־ו.

13) ראה פירש"י פרשתנו ג, ח: „והם סרחו בעשירית".

14) גם ע"פ דבר משנה (אבות פ"ה מ"ו) דעשרה דברים נבראו בע"ש ביה"ש: א) לא מסתבר לומר ד„ויכל" שבתושב"כ קאי רק על הנאמר בתושבע"פ (ובתיב"ע כאן דויכל קאי גם על העשרה דברים). ב) הו"ל לרש"י עה"ת לכתוב חידוש זה ולהביא המשנה.

15) ואף ש„ויאמר אלקים נעשה אדם" נאמר לאחרי „ויעש גו' את חית הארץ גו'" — התחלת עשיית חית הארץ היתה מקודם. אבל המשך העשי' — תקנם בצביונם כו' — הי' אח"כ, בהמשך כל השעות של יום הששי עד לרגע האחרון, ובתחילת כניסת השבת תיקן עוד „כחוט השערה".

אין סתירה לזה מפירש"י ר"פ תזריע „יצירתו של אדם אחר כל בהמה חי' ועוף", כי המדובר כאן הוא בנוגע לתקנם כו', ואילו יצירתם היתה קודם יצירת האדם.

16) פרש"י פרשתנו א, כה.

מספר גם שביום השביעי נברא רק „כחוט השערה"]

ע"ז מבאר, ש„ויכל גו' ביום השביעי" אינו סתירה להענין דשמירת שבת.

ועפ"ז יומתק גם מ"ש „ויכולו גו'" — אף שכבר נאמר לפנ"ז „את כל אשר עשה" — בכדי להדגיש, שגם לפני „ויכל" כבר נגמרה כל הבריאה, ו„ויכל" הי' רק כחוט השערה, שמותר בשבת.

12) להעיר מ„קולע . . אל השערה" (שופטים כ, טז).

דער אויבערשטער האָט אַריינגעצויגן אין יום השביעי, איז געווען בלויז „כחוט השערה", איז דאָך ממילא מובן, אַז אַזאַ קליינע מלאכה האָט פֿאַרנומען אַ גאָר קליינע כמות בזמן. הייסט עס דאָך אַז אין דעם סאַמע אָנהייב פון שבת האָט דער אויבער־שטער שוין פֿאַרענדיקט דעם „ויכל" — ווי־זשע פֿאַסט אויף אַזאַ זמן מועט פון התחלת השבת, דער לשון „ביום השביעי"?

דעריבער זאָגט רש"י „ונראה כאילו כלה בו ביום": וויבאַלד אַז אין דעם תוכן פון יעדן טאָג (מיט וועלכן ער איז אויסגעטיילט פון אַנדערע טעג) איז ניטאָ קיין חילוק צווישן דער ערשטער רגע פון דעם טאָג ביזן סאַמע מיטן פון אים (אָדער אויך פון ענדע טאָג), דעריבער זעט אויס דער „ויכל" וואָס איז געווען אין אָנפֿאַנג פון יום השביעי כאילו ווי ער וואָלט געווען „בו ביום".

ח. היות ווי דער פירוש איז אָבער ניט גלאַטיק, ווייל [נוסף לזה וואָס פון לשון „ויכל גו' ביום השביעי" איז משמע אַז ס'איז געווען אינמיטן טאָג ממש, איז] דערפון וואָס עס שטייט באַם זעקסטן טאָג „וירא אלקים את כל אשר עשה"; אויך שטייט דאָך „ויכולו השמים והארץ וכל צבאם ויכל אלקים ביום השביעי" (וואָס בפשיטות מיינט עס צוויי באַזונדערע „פֿאַרענ־דיקן") — איז משמע, אַז די גאַנצע עשי' און בריאה האָט זיך פֿאַרענדיקט איידער „ויכל", און ס'איז אין איר גאַרניט געבליבן צו פֿאַרענדיקן — אפילו ניט „כחוט השערה".

דעריבער ברענגט רש"י אַ צווייטן פֿירוש „מה הי' העולם חסר — מנוחה כו'", אַז די איינציקע זאַך וואָס האָט געפעלט אין וועלט פֿאַר ויכל גו' ביום השביעי איז [ניט אין עשי', נאָר] מנוחה[17], און דעם ענין האָט דער אויבערשטער פֿאַרענדיקט ביום ה־שביעי — „באת שבת באת מנוחה".

ס'איז אָבער שווער: מנוחה איז דאָך היפּך פון מלאכה, הייסט ווי פֿאַסט עס צו זאָגן אויפן ענין המנוחה „ויכל גו'" פֿאַרענדיקן — דערפֿאַר איז רש"י מוסיף „כלתה ונגמרה המלאכה", אַז מיט „ויכל גו'" ווערט געמיינט ניט אַז ער האָט געענדיקט צו אָרבעטן ביום השביעי, נאָר אַז דאָן האָט זיך די מלאכה־ווערק גופא (דער „עולם") פֿאַרענדיקט.

און דאָס איז אויך דער טעם וואָס רש"י איז מוסיף „כלתה ונגמרה", וויייל „כלתה" (אָדער „ויכל") איז אַ וואָרט וואָס באַדייט „אויסלאָזן", ניטאָ מער — אַזוי ווי „ותכלינה שבע שני השבע"[18] אַזוי אויך דאָ לויט פירש"י הראשון — ניטאָ מער קיין „מלאכתו". דעריבער איז בפי' זה מוז רש"י מוסיף זיין „ונגמרה", אַנדייטנדיק דער־מיט, אַז מיטן וואָרט „ויכל" דאָ ווערט געמיינט פֿאַרענדיקן און אויספֿאַרטיקן, וואָס איז געווען חסר — דער „גמר" און שלימות פון דער וועלט, דורך די מנוחה פון שבת.

---

17) ועפ"ז יומתק לשון רש"י „מה הי' העולם חסר כו'" — דלכאורה הול"ל „הי' העולם חסר מנוחה כו'", ולמה מתחיל בסגנון של שאלה „מה הי' כו' חסר" — כי כוונתו בזה לבאר: הרי נאמר לפנ"ז „וירא אלקים את כל אשר עשה"; „ויכולו השמים והארץ וכל צבאם", וא"כ „מה הי' העולם חסר" שע"ז יחול „ויכל אלקים גו'"? ומתרץ שהי' חסר „מנוחה באת שבת באת מנוחה".

18) מקץ מא, נג.

ט. אָבער אויך דער פּירוש איז זייער שוועך: ווייל דער טייטש פון „ויכל אלקים" איז, אַז דער אויבערשטער האָט פֿאַרענדיקט, אָבער די מנוחה אין עולם איז געקומען (ע"ד ווי) פון זיך אַליין — דורך דעם וואָס דער אויבערשטער האָט ניט געטאָן מלאכה

— דערפֿאַר קערט זיך רש"י אום צום ערשטן פּי' „נכנס בו כחוט ה־שערה", וואָס לויט דעם פּי' איז גלאַטיק דער לשון ויכל אלקים — אַז דער אויבערשטער האָט פֿאַרענדיקט די מלאכה ביום השביעי.

י. דער ביאור אין דעם וואָס רש"י נוצט די צוויי לשונות „עתיו" און „רגעיו", איז — ווייל די ידיעה פון אַ געוויסן זמן, קען קומען אויף צוויי אופנים:

א) דורכן מספר פון די טעג שעות און רגעים וואָס זיינען דורכגעאַנגען פֿאַר דעם דאָזיקן זמן. ווי צום בייִשפּיל דער זמן פון כניסת השבת, אַז לאחרי ווי עס זיינען אַדורך פינף טעג און אַזויפיל שעות און רגעים פון זעקסטן טאָג, ווייס מען אַז איצט פֿאַנגט זיך אָן שבת.

ב) דורך דעם וואָס מען „דערפילט" דעם זמן גופא. און ווי דער „בן חמש (למקרא)" געדענקט, אַז פֿאַר זיין אַפּשערעניש האָט ער ניט געדאַרפט מאַכן קיין חשבון — אַז היות ווי עס זיינען אַדורך דריי יאָר זינט ער איז געבאָרן געוואָרן, במילא איז געקומען די צייט וועז מ'וועט אים אָפּשערן, נאָר זעענדיק די שמחה־שטימונג פון זיינע עלטערן, האָט ער „געפילט" אַז ס'איז די צייט פון זיין אָפּשערעניש; און דאָס זעלבע איז אויך געווען בעת מען האָט אים אַרייַנגעפירט אין חדר. א.ז.ו.ו.

דערפון פֿאַרשטייט ער, אַז וויבאַלד שבת איז אַ הייליקער טאָג, איז אַזוינע אידן וואָס זיינען מרגיש קדושה, און מכ"ש דער אויבערשטער — קענען וויסן דעם זמן פון שבת (ניט בלויז דורך דער ידיעה וויפל שעות ורגעים עס זיינען אַדורך געגאַנגען פונעם יום הששי, נאָר) דורכן „מרגיש" זיין די צייט פון שבת.

[און ווי עס ווערט דערציילט ווענן רוזשינער: ר' אייזיק האָמליער איז אַמאָל געווען ביים רוזשינער (אין דער צייט ווען ר' אייזיק איז געשטאַנען על „פּרשת דרכים", נאָך דער הסתלקות פון דעם מיטעלן רבי'ן). זייענדיק ערב שבת איז חדר פּנימי מיטן רוזשינער, האָט ר' אייזיק דערזען, אַז אין דער רגע פון אַנקום פון שבת, האָט דער רוזשינער אַ וואַרף געטאָן די ליולקע און זיין פּנים איז נשתנה געוואָרן. און אַזוי שטאַרק איז געווען די ענדערונג אַז ר' אייזיק האָט געזאָגט דערנאָך, אַז ווען ער וואָלט ניט געווען די גאַנצע צייט אין חדר, וואָלט ער געוויס אַז דאָס איז ניט דער זעלבער מענש].

אין דאָס מיינט רש"י מיט די צוויי לשונות „עתיו" און „רגעיו":

בנוגע צו וויסן וועגן אַנקום פון שבת מצד דעם זמן (ענין) פון שבת גופא — איז נוגע „יודע עתיו", „עת" בלה"ק מיינט אַ צייט וועלכע איז אַנגעמאַסטן און פאַסיק פֿאַר אַ געוויסן ענין. אַזוי ווי „עת ללדת גו' עת לשחוק גו'" — די כ"ח עתים וועלכע וועלן אויסגערעכנט אין קהלת[19]; און בנוגע צו וויסן אַז שבת קומט

19) קהלת ג, ב ואילך.

אַן דורך דעם מספר השעות והרגעים וואָס פאַר שבת — איז נוגע „יודע רגעיו".

יא. לאחרי כל זה, פרעגט אַבער דער תלמיד (אויב ער איז אַ תלמיד ממולח [20]) — וואָס קוקט זיך צו און טראַכט זיך אַריין — ער זעט אַז מען הערט אויף צו טאָן מלאכה (ניט אין דער צייט וועז ס'איז שוין „ספק לילה", נאָר) פאַר „בין השמשות", וועז ס'איז נאָך ודאי יום [21] — איז דאָך דערפון געדרונגען, אַז דער ענין פון „להוסיף מחול על הקודש" איז ניט מצד אַ ספק איסור, נאָר בתורת ודאי;

איז הן אמת אַז די הוספה מחול על הקודש דאַרף זיין (בדרך הפשט [22]) דערפאַר וואָס „בו"ד אינו יודע עתיו ורגעיו" (און דעריבער דאַרף ער אויפ־

20) אבל אי"ז קושיא בדרך הפשט ממש — ולכן אין רש"י מתרצה בפירוש.

21) שו"ע אדה"ז או"ח סרס"א. תר"ח ס"ב.

ואף שדין זה אינו מפורש בתורה אלא שחכמים למדוהו מהכתוב (אמור כג, לב) „מערב עד ערב תשבתו שבתכם" (שם סר־ס"א ס"ד. תרח ס"א. ד), ורש"י בפירושו עה"ת (בפ' אמור שם) אינו מביא לימוד זה — הרי באם התלמיד מתבונן כו' רואה שהוריו וכו' מוסיפין מחול על הקדש קודם בין השמשות.

22) משא"כ בדרך ההלכה — ראה ה־ מסומן בהערה הקודמת.

וצ"ע בב"ר שם, שלכאורה הוא שלא ע"פ הלכה. ואולי י"ל, אשר

א) מדרש זה (משא"כ בב"ר ספ"ט) לא ס"ל הלימוד ד„מערב עד ערב גו'" (וראה בביאור הגר"א לאו"ח סרס"א ס"ב, שיש חולקין על דין זה).

ב) הטעם מה שצריך להוסיף כו' — אף שלמדים זה מכתוב, הוא לפי שבו"ד אינו יודע כו', ומה שצריך להוסיף איזה זמן שהוא ודאי יום — הוא בכדי שלא יכשל בעשיית מלאכה בשבת, כבפנים.

הערן אַ ווייַלע פאַר שבת — וואָרום אויב ער וועט מעגן אַרבעטן ביז דער לעצטער רגע, איז רעכט אַז ער זאָל אַמאָל אַ טעות האָבן און אַריינציען אין שבת) — וויבאַלד אַבער אַז מצד דעם טעם איז פאַראַן אַ דין (בתורת ודאי) אַז מען דאַרף מוסיף זיין מחול על הקודש, דאַרף אויך דער אויבער־ שטער מוסיף זיין מחול על הקודש, כאָטש אַז ער איז „יודע עתיו ורגעיו", וואָרום שמירת שבת גייט צוזאַמען מיט „שבת וינפש"?

און דאָס פאַרענטפערט רש"י מיטן „ר"ש אומר": ר"ש איז „דריש טעמא דקרא" [23] ער האָלט, אַז דינים וואָס קומען מצד אַ געוויסן טעם (אפילו וועז דער טעם שטייט ניט אין תורה), איז דאָרט וואו דער טעם איז ניטאָ ווערט נשתנה דער דין. ובמילא, וויי־ באַלד אַז הקב"ה איז „יודע עתיו ור־ געיו" און ביי אים איז ניטאָ קיין טעם צו מוסיף זיין מחול על הקודש — איז לגבי' דער דין טאָקע ניטאָ.

יב. פון די ענינים אין הלכה בפי־ רוש רש"י דידן —

די גמרא זאָגט „כל מידי דאית בי' גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש" [24]. ועפי"ז קען מען לכאורה פרעגן: וויבאַלד אַז אויך „גמר מלא־ כה" איז אייגע פון די ל"ט מלאכות, איז דאָך לכאורה ניטאָ אין דעם קיין שיעור ווי גרויס דער גמר זאָל זיין. דאַרף דאָך לפי"ז אויסקומען, אַז אַ גמר וואָס איז „כחוט השערה" הייסט אויך „מכה בפטיש"?

איז דער ביאור אין דעם: אין

23) ב"מ קטו, א. וש"נ.

24) שבת עה, ב. שו"ע אדה"ז סש"ב ס"ה.

„מכה בפטיש" זיינען דאָ צוויי זאַכן: א) די פּעולה פון דעם מענטשן המכה, די הכאה, ב) וואָס עס טוט זיך אויף אין דעם דבר המוכה — דער גמר זיינער. ויש לומר: די פּעולה פון „מכה בפטיש" איז: אויפהויבן און אַראָפלאָזן דעם האַמער אויף דער כלי [25] (אַדער אויפן שטיין [26]). און בשעת מען טוט אָט די פּעולה ב־שלימות איז הגם אַז דער אויפטו אין דער כלי דורך די הכאה, איז בלויז אַ גמר מלאכה, וויבאַלד אַבער אַז די פּעולה (די הכאה) איז געווען אַ גאַנצע, איז מען אויף איר חייב אַלס „מכה בפטיש";

בעת עס פּעלט אַבער אין דער פּעולה פון דער הכאה — אויפגעהויבן דעם פּטיש האָט ער פאַר שבת און נאָר דער אַראָפלאָזן איז געווען אום שבת — איז הגם אַז דער גמר מלאכת הכלי קומט לפּועל דורך דעם אַראָפ־לאָזן דעם האַמער און דאָס האָט ער דאָך געטאָן אום שבת, י"ל אַז ער איז ניט חייב. ווייל ער האָט געטאָן אום שבת בלויז אַ האַלבע מלאכה [27].

און אַזוי ווי דאָס איז אין „מכה בפטיש", אַזוי איז אויך אין אַנדערע סוגים פון גמר מלאכה — די תולדות פון מכה בפטיש: דער חיוב איז דוקא בעת די פּעולה וואָס בריינגט דעם גמר מלאכה, ווערט געטאָן אינגאַנצן בשבת. אויב אַבער בשבת איז געטאָן געוואָרן בלויז אַ טייל פון דער פּעו־לה [28], איז ניטאָ אויף דעם קיין חיוב, ווייל ס'איז בלויז אַ האַלבע מלאכה.

וע"פ כל זה איז פאַרשטאַנדיק ווי דער אויבערשטער האָט פאַרענדיקט אַ מלאכה בשבת, ווייל די פּעולה איז געווען בלויז „כחוט השערה".

יג. לכאורה, קען מען נאָך אַלץ פרעגן: קיין חיוב אויף אַ האַלבער מלאכה איז טאַקע ניטאָ, עס איז דאָך אַבער דאָ אַן איסור דרבנן [29]? ווי

---

25) תוד"ה מכה בפטיש (שבת קב, ב), שו"ע אדה"ז שם.

26) רש"י ד"ה המכה (שבת שם).

27) ע"פ מ"ש בפנים, יובן בפשטות מה שאמרו בב"ר שם „אלא כזה שהוא מכה בקורנס . . הגבייהה מבעוד יום והורידה משתחשך" * — כי אופן זה מותר בשבת, כבפנים.

ומכיון ש„אמר ר"ש כו'" (במדרש שם)

*) בפרש"י לב"ר שם גורס „והדרא משתחשך", ומפרש „והחזיר ידו מן המלאכה משתחשך". אבל י"ל, שגם החזרת היד (לאחרי המלאכה) מועילה לגמר מלאכה (דבאם אי"ז מועיל כלל — מהו פי' „ויכל גו' ביום השביעי"). אלא שמ"מ חילוק בין „הדרא" ל„הורידה" — ש„הורידה", גם בהו־

בא בהמשך ל„כזה שהוא מכה כו'" ** — מוכח שגם כוונת ר"ש ב„נכנס בו כחוט השערה" היא שהמלאכה (בשבת) היתה כ„חוט השערה", ומלאכה כזו מותרת בשבת, כב־פנים.

28) לכאורה ל"מ כן מהא דחייב „אפילו לא צייר אלא מקצת הצורה" (שו"ע אדה"ז שם). ויש לחלק בין מקצת בתחלה (שהכלי נגמר ע"י — ראה שו"ע שם) ומקצת בסוף (סוף הורדת הקורנס (הפטיש) דהכלי נגמר ע"י הכאה שמקצתה נעשה בחול). ואכ"מ.

29) ואף ש(רוב ה)שבותים תקנום בזמן בית שני (לקו"ת ר"ה נז, ג) — הרי מצינו

רדה רק כחוט השערה, אפשר ש(לדעת ר' יוסי) אסורה מדרבנן (ראה לקמן סעיף יג), ו„הדרא", מכיון שהיא לאחרי עשיית המלא־כה — מותרת מדרבנן (גם לדעת ר"י), אף שגם זה מועיל לגמר המלאכה. וצ"ע בכ"ז.

**) כבמ"כ ויפ"ת שם (וראה רש"י שם ד"ה אמר: והקב"ה . . כחוט השערה. אבל כמה טעותי הדפוס ישנם ברש"י שם. ובמ"כ שם משמע, שלפי פי' רש"י חולק ר"ש על ר' יוסי. וראה הערה (בשוה"ג) הקודמת). אלא שביפ"ת מפרש מאמר המדרש באו"א.

מיר געפינען, לדוגמא, אין מלאכת הוצאה (די ערשטע מלאכה מיט וועל־כע מס' שבת הייבט זיך אָן), אַז בעת ער מאַכט די עקירה פרייטאָג און די הנחה שבת אִיז ער עובר אַן איסור דרבנן [30]?

אין אמת'ן איז עס אַבער קיין קשיא ניט. ווייל דער איסור דרבנן איז אויף אַ חלק פון אַ מלאכה, מען געפינט עס אַבער ניט אויף אַ משהו וואָס זעט זיך (כמעט) ניט אָן. בשעת עס האַנדלט זיך וועגן אַ גמר ההכאה „כחוט השערה", איז י"ל (אפילו ע"פ הלכה, ומכ"ש בדרך הפשט) אַז אפילו אַן איסור דרבנן איז אויך אין דעם ניטאָ.

אַזוי ווי דאָס איז, צום ביישפיל, אין „מכה בפטיש" (דעם „אב מלאכה" שבו), אַז אויב איינער הויבט אויף דעם האַמער ערב שבת, און אויך דער אַראָפלאָז — ביז צו אַ חוט־השערה נאָענטקייט פון דער כלי, איז פאַרגע־קומען ערב שבת, און דערנאָך האָט ער בשבת אַראָפגעלאָזן דעם פטיש ביז צו דער כלי, פאַרענדיקנדיג אָט דעם הפסק פון חוט השערה — איז עס דאָן ניט אין גדר פון אַ האַלבער מלאכה אפילו, ובמילא איז אויף דעם ניטאָ קיין איסור דרבנן [31].

יד. פון די „יינה של תורה" וואָס אין דער רש"י:

אַ איד אַ בן תורה קען לכאורה טענה'ן: דער דין איז דאָך, אַז בעלי עסקים זיינען יוצא [32] די מצוה פון „לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה" [33] דורך לער־נען בלויז „פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית" [34], ביז אפילו בלויז מיט פסוק אחד שחרית און פסוק אחד ער־בית [35]. היינט פאַרוואָס ווערט פון אים געמאַנט אַז זיין לערנען זאָל אַרומ־נעמען דעם גאַנצן מעת־לעת? אמת טאָקע, אַז האָבנדיק פרייע צייט איז זיין חיוב צו לערנען פיל מערער ווי ביים פאַרנומענעם אין געשעפט אַדער אַרבעט; פונדעסטוועגן — טענה'ט ער — פאַרוואָס זאָל עס ביי אים אַבער זיין אַזוי האַרב: יענער גע־שעפטסמאַן, וואָס לערנט בלויז צוויי פסוקים טעגליך, איז ער דערמיט יוצא די מצוה פון תלמוד תורה; און אַז ער לערנט דריי און צוואַנציק שעה מיט 59 מינוט אין טאָג, און בלויז

(רש"י תולדות כו, ה) ששמר אברהם גם „שבות לשבת", וא"כ גם הקב"ה שמר זה.

30) שבת ג, ב. רש"י שם ד"ה מבע"י.

31) כי מה שאסרו חכמים חצי מלאכה בשבת הוא דוקא כאשר חצי המלאכה שעו־שה בשבת הו"ע בפ"ע. וכמו הנחה בלא עקירה שה„הנחה" היא דבר בפ"ע מה„ע־קירה". משא"כ כשחצי המלאכה שעושה בשבת אינה בגדר מלאכה כלל מצד עצמה, ורק העש' שקודם השבת עושה אותה ל־„מלאכה", אין בזה גם איסור דרבנן. ובנ־דו"ד: גמר הכלי (או פירוק הסלע מן ההר — לדעת רש"י שבת קב, ב) הוא מצד הכאת הפטיש עליו (ולא מצד נגיעתו בהכלי או בהאבן), ומכיון שבהורדת הפטיש שי־עור של „כחוט השערה" אין בה שום הכאה שתוכל לגמור את הכלי, וההכאה שיש־נה בהורדה זו היא מצד ההורדה שעשה בערב שבת, הרי לא עשה בשבת גם חלק מה־מלאכה.

32) ולא רק שפטורים הם מלימוד ה־תורה בשאר שעות היום, לפי ש„אונס רחמנא פטרי", אלא שע"י פ"א שחרית כו' מקיימים הם מצות לא ימוש גו' והגית גו' (מנחות צט, ב. הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ה"ד).

33) יהושע א, ח.

34) מנחות שם. הל' ת"ת שם.

35) כדאי' במנחות שם ובהל' ת"ת שם שיכול לצאת גם בק"ש שחרית וערבית, ועיקר הק"ש [לפי דיעה אחת — ראה שו"ע אדה"ז סנ"ח, ס"א. סוף סימן ס] הוא רק פסוק ראשון.

איין מינוט גייט אַוועק לבטלה, ווערט ער שוין באַצייכנט ווי אַזאַ וואָס „דבר ה' בזה וגו'" [36] ר"ל. היתכן?

איז דער ענטפער אויף דעם [37]: לא ברא הקב"ה בעולמו דבר אחד לבטלה [38] — יעדער זאַך — אויך מקום און זמן — וואָס דער אויבער־שטער האָט באַשאַפן אין וועלט, איז ווי קליין דאָס זאָל ניט זיין האָט עס אַ באַשטימטן צוועק. איז אויב דער אויבערשטער האָט אים געגעבן אַ גע־וויסע מינוט צייט צו לערנען, און ער נוצט ניט אויס אָט־דעם מאַמענט לויט דער באַשטימטער כוונה, איז ער דאָך גורם אַז דעם אויבערשטנס באַשאַפענע פאַר אים צייט זאָל זיין לבטלה ח"ו.

און דערויף קומט די הוראה פון פסוק „ויכל אלקים ביום השביעי" — לויטן ערשטן פירוש אין רש"י. וב־הקדים: ווי קומט עס פאַרט אַז דער אויבערשטער איז מיט זיין מלאכה „אַרייַן" אין שבת? זאָל זיין אַז אַ מלאכה „כחוט השערה" מעג געטאָן ווערן אום שבת — אַבער צוליב וואָס האָט ער געדאַרפט טאָן די מלאכה — זאָל זיין אַ היתר־דיקע — ביז עטוואָס אין שבת אַרייַן?

איז דער טעם דערפון, אַז דערמיט גופא האָט דער אויבערשטער געווויזן אַ הוראה צום מענטשן, אויף וויפל מ'דאַרף טייַער האַלטן און ווי וויכטיק עס איז אויסצונוצן יעדע רגע; אַז כל זמן ס'איז דאָ אַ געלעגנהייט צו טאָן די עבודה וואָס איז באַשטימט אין וועלט — זאָל ער עס טאָן מיט דער פולסטער מעגלעכקייט, ביז צו דער לעצטער געגעבענער רגע.

און מיטן צווייטן פירוש „מה הי' העולם חסר", גיט רש"י צו אַ הוספה אין אָט־דער הוראה. ער דייטעט דאָ אַן: די ט־יערקייט פון יעדער מינוט [39] איז אַזוי גרויס, אַז אויב ער האָט געהאַט די געלעגנהייט צו טאָן נאָך אַ „כחוט השערה" עבודה און ער האָט עס פאַרנאַכלעסיקט, פעלט דאָן אין דער שלימות פון דער גאַנצער גע־טאַנענער עבודה גופא — „העולם חסר".

און אויב ס'איז אַזוי ביי דעם אוי־בערשטנס מלאכה — אויף וועלכער עס שטייט „וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד", איז עאכו"כ אַז דאָס איז אַזוי בשייכות צו דער עבודה פון אַ אידן: כל זמן אין זיין אַרבעט איז נאָך געבליבן עפעס אַ „חוט ה־שערה", וואָס ער האָט געקענט דער־טאָן און ניט פאַרענדיקט, איז דאָס אַ חסרון אין דער גאַנצער מלאכה זייַנער — די שלימות פון זיין עבודה איז תלוי אין אָט־דער האָר.

טו. כשם ווי דאָס איז ביי יעדן אידן בפרט, אַזוי איז עס אויך בנוגע כללות הדורות. מען קען דאָך טראַכ־טן: נאָך די אַלע פריערדיקע „רייכע" דורות מיט אַזוי פיל גרויסע צדיקים און אַזעלכע הויכע נשמות (פון די אבות, משה רבינו וכו' נביאים וכו' תנאים און אמוראים וכו' ביז צו כ"ק מו"ח אדמו"ר) וואָס האָבן שוין אָפגע־טאָן אַלע גרויסע „מלאכות" און דורכ־געפירט דעם רובו־ככולו פון עבודת ישראל למטה — היינט וואָס פאַר אַ

36) שלח טו, לא. סנהדרין צט, סע"א. הל' ת"ת שם ה"ו. תניא פ"א.

37) ראה תו"א צח, ג.

38) שבת עז, ב.

39) כי „באת שבת" — נעשה ברגע הראשון דיום השביעי.

באַדייט קען האָבן אַ „קלייניקייט" וואָס מען קען דערטאָן און צוגעבן אין אונזער דור פון עקבתא דעקבתא דמשיחא?

דאַרף מען וויסן, אַז אין די „פכים קטנים" העגגט־אָפּ כביכול די שלימות פון די עבודות במשך פון די אַלע פריערדיקע גרויסע דורות; דוקא אַט־די „קלייניקייט", וואָס מיר וועלן פאַר־ענדיקן אין אונזער דור, זי וועט עס צוברענגען די עבודה רבה פון די „ששת ימי המעשה" (שית אלפי שנין[40]) צו איר תכלית, אַז מען וועט אויף איר זאָגן ויכולו — זי וועט נשתכלל[41] ווערן און נתעלה ווערן אין דעם „יום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים"[42].

(משיחת ש"פ בראשית תשכ"ח)

---

40) רמב"ן עה"ת בראשית ב, ג.
41) ראה ת"א (בראשית ב, א), אוה"ת עה"פ.
42) סוף מס' תמיד.